

ARTIKELEN

Late starters en volwassen daders

Georganiseerde misdaad en justitiële voorgeschiedenissen*

Vere van Koppen, Christianne de Poot, Edward Kleemans en Paul Nieuwbeerta

In dit onderzoek naar criminele carrières van daders van georganiseerde misdaad is kwalitatieve informatie, verzameld in het kader van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit, gekoppeld aan informatie uit het Nederlandse Justitiële Documentatiesysteem over kenmerken van daders en hun strafrechtelijk verleden, om inzicht te krijgen in de justitiële ontwikkelingspaden van deze daders. Aan de hand van een semi-parametrisch groepsmodel worden 854 personen, die betrokken waren bij 120 georganiseerde misdaadzaken, geclusterd op basis van hun justitiële voorgeschiedenis. Vier soorten voorgeschiedenissen kunnen worden onderscheiden: een groep vroege starters (11 procent), een persistente groep die zowel in de adolescentie als op volwassen leeftijd delicten pleegt (30 procent), een grote groep volwassen starters (40 procent) en een groep zonder justitiële contacten voor de uitgangszaak (19 procent).

In tegenstelling tot het idee dat oudere daders meestal doorstromen vanuit de jeugdcriminaliteit, is de belangrijkste bevinding dat de meerderheid bestaat uit een substantiële groep volwassen starters, samen met een groep daders zonder voorgeschiedenis – voor het overgrote deel ook late starters. De resultaten blijken robuust wanneer wordt gekeken naar daders met verschillende rollen in criminele samenwerkingsverbanden en naar verschillende typen criminele activiteiten. Verschillende theoretische verklaringen worden gegeven om deze relatief grote groep volwassen starters in de georganiseerde misdaad te verklaren. Ook wordt ingegaan op de implicaties voor theorievorming, empirisch onderzoek en preventie.

De ontwikkelings- en levensloopcriminologie heeft de laatste twee decennia veel vooruitgang geboekt. Door de sterke ontwikkeling van longitudinale studies is onze kennis over drie centrale criminologische vraagstukken substantieel toegenomen: ontstaan en ontwikkeling van crimineel gedrag, risicofactoren en beschermende factoren tijdens verschillende fasen van de levensloop, en effecten van levensloopgebeurtenissen op het verloop van criminele carrières (zie o.a. Blumstein e.a., 1986; Piquero e.a., 2003; Farrington, 2003, 2005; Donker e.a., 2004; Blokland & Nieuwbeerta, 2006; Liberman, 2008). Toch is deze kennis in zekere zin eenzijdig, want vooral gebaseerd op onderzoek naar veelvoorkomende criminaliteit onder jongeren

* Met dank aan de onderzoekers die hebben meegewerkt aan de *Monitor Georganiseerde Criminaliteit*, in het bijzonder Henk van de Bunt, Ruud Kouwenberg en Maïté van Nassou, en aan de *Recidivemonitor*, in het bijzonder Bouke Wartna, Sandra Kalidien, Nikolaj Tollenaar, Gijs Weijters en Ad Essers. Onze dank gaat ook uit naar twee anonieme reviewers en de redactie van dit tijdschrift voor nuttig commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Vere van Koppen, Christianne de Poot, Edward Kleemans en Paul Nieuwbeerta

en jongvolwassenen. De overdaad aan dit soort onderzoek staat in schril contrast met een gebrek aan onderzoek naar de criminele carrières van oudere daders en daders die zich bezighouden met andere soorten criminaliteit, zoals georganiseerde criminaliteit of witteboordencriminaliteit (o.a. Morselli, 2005; Weisburd & Waring, 2001; Paoli, 2002; Dorn e.a., 2005; Steffensmeier & Ulmer, 2005; Shover & Hochstetler, 2006; Kleemans & De Poot, 2008).

Dit artikel beoogt deze lacune op te vullen voor de carrières van daders die actief zijn in de georganiseerde misdaad. Dit is niet alleen interessant omdat er zeer weinig bekend is over het verloop van deze criminele carrières, maar vooral ook omdat recente studies erop wijzen dat deze daders andere carrièrepaden volgen dan daders van commune delicten (Kleemans & De Poot, 2007; 2008). Eerder kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar ongeveer 1.000 daders, die betrokken waren bij 80 uitvoerig geanalyseerde zaken uit de *Monitor Georganiseerde Criminaliteit*, leert dat deze daders relatief oud zijn: jongeren zijn afwezig en driekwart van de daders is 30 jaar of ouder. Daarnaast blijkt uit een specifieke analyse van 66 'leidinggevend' dat het standaardbeeld van 'een leven in de misdaad' maar voor een deel van deze daders opgaat. Een aanzienlijk deel van de leidinggevend heeft op latere leeftijd, vaak vanuit een beroepsachtergrond, de overstap gemaakt naar de georganiseerde misdaad. Vandaar dat de onderzoekers ook wel spreken over 'zij-instromers' (Kleemans & De Poot, 2007, 31).

In dit artikel bouwen wij voort op deze eerste bevindingen over criminele carrières in de georganiseerde misdaad in Nederland. We gaan een stap verder door op een nog groter gegevensbestand, met behulp van geavanceerde statistische technieken, justitiële voorgeschiedenissen te onderzoeken van personen die actief zijn in de georganiseerde misdaad. Hiertoe gebruiken we het complete gegevensbestand van de *Monitor Georganiseerde Criminaliteit*, een langlopend onderzoek waarin 120 grootschalige opsporingsonderzoeken naar georganiseerde criminaliteit uit de periode 1996-2006 systematisch zijn geanalyseerd (zie voor meer informatie Van de Bunt & Kleemans, 2007). Deze opsporingsonderzoeken hadden betrekking op verschillende vormen van georganiseerde criminaliteit¹ – internationale drugs-smokkel, mensensmokkel, mensenhandel, wapenhandel, witwassen, en illegale (grensoverschrijdende) handelingen zoals ondergronds bankieren en ontduiking van heffingen en accijnzen. De dominante verschijningsvormen van georganiseerde criminaliteit in Nederland bestaan uit 'transitcriminaliteit': winstgevende, internationale illegale activiteiten, waarbij Nederland fungeert als productieland, doorvoerland of bestemmingsland.

De 120 casussen in de monitor bevatten veel empirische details en leveren veel kwalitatieve informatie over de *context* waarbinnen daders opereren. Met wie werken zij samen? Welke relaties bestaan er met andere daders? Welke activiteiten

1 Bij de *Monitor Georganiseerde Criminaliteit* wordt, in navolging van de Parlementaire Enquêtecommissie Opsporingsmethoden, als uitgangspunt de definitie – beter: de begripsbepaling – van de onderzoeksgroep Fijnaut gebruikt: 'Er is sprake van georganiseerde criminaliteit indien groepen die primair gericht zijn op illegaal gewin systematisch misdaden plegen met ernstige gevolgen voor de samenleving, en in staat zijn deze misdaden op betrekkelijk effectieve wijze af te schermen' (Fijnaut e.a., 1996; Kleemans e.a., 1998, 22-23).

voeren zij uit? En welke rol hebben zij? Daarnaast hebben wij kwantitatieve informatie verzameld over kenmerken van deze daders en hun strafrechtelijk verleden op basis van het Nederlandse Justitieel Documentatiesysteem (JDS). Daarin konden gegevens worden teruggevonden over 1.407 van de 1.623 daders. Aan deze gegevens over hun justitiële verleden is informatie gekoppeld over de specifieke activiteiten van deze daders in de georganiseerde criminaliteit en hun rol in de criminele groepen. Met deze gegevens is het mogelijk de volgende twee vragen te beantwoorden:

- Welke trajecten kunnen worden onderscheiden in de justitiële carrières van daders die betrokken zijn bij bovengenoemde vormen van georganiseerde criminaliteit?
- Is er een relatie tussen de gevolgd justitiële trajecten en (a) de rol van daders in een criminele groep en (b) de aard van de criminele activiteiten waarbij zij betrokken zijn?

Het eerste deel van dit artikel behandelt verschillende theoretische noties over het verband tussen verschillende trajecten, rollen in criminele groepen en de aard van de criminele activiteiten. Het tweede deel presenteert basisinformatie over de gebruikte data en operationalisaties. Vervolgens behandelt het derde deel de belangrijkste empirische resultaten. Het slot geeft een samenvatting van de belangrijkste bevindingen en plaatst deze in een breder perspectief: wat betekenen deze resultaten voor theorievorming, empirisch onderzoek en preventie?

Theorie

Persoonlijke kenmerken en activiteiten in de georganiseerde misdaad

De ontwikkelings- en levensloopcriminologie leggen een sterke nadruk op persoonlijke eigenschappen van daders en langetermijnrisicofactoren (zie o.a. Blumstein e.a., 1986; LeBlanc & Loeber, 1998; Piquero e.a., 2003; Farrington, 2003, 2005; Laub, 2006; Liberman, 2008). Moffitt's 'dual taxonomy'-theorie bijvoorbeeld verdeelt daders in een grote groep die vooral tijdens de adolescentie criminaliteit pleegt en antisociaal gedrag ten toon spreidt ('adolescence limited') en een kleine groep die al vroeg in het leven antisociaal gedrag vertoont en een leven lang bezig blijft met criminaliteit en ander antisociaal gedrag ('life course persistent'). De verklaring voor life course persistent crimineel gedrag wordt door Moffitt (1993; 2003) en anderen gezocht in tamelijk stabiele biologische of psychologische kenmerken – veelal tekortkomingen – zoals lage intelligentie, hoge impulsiviteit of lage zelfcontrole. Moffitt stelt dat vroegtijdig probleemgedrag een belangrijke indicator is voor het feit dat iemand tot de life-course-persistentengroep behoort. Dat betekent dat antisociaal en crimineel gedrag in de toekomst waarschijnlijk zullen voortduren. Populair gezegd is er dus iets mis met deze personen en zou je dat al op jonge leeftijd kunnen onderkennen.

Hoewel Gottfredson and Hirschi (1990) heftig ontkennen dat er verschillende soorten daders zouden bestaan, volgen zij met hun 'zelfcontrole'-theorie in de kern een vergelijkbare benadering, door vooral te zoeken naar langetermijnrisicofactoren.

Zelfcontrole betreft de mate waarin mensen kortetermijnbaten kunnen opgeven ten gunste van baten (of vermeden kosten) op de lange termijn. Zelfcontrole wordt volgens Gottfredson en Hirschi bepaald door aangeboren eigenschappen en de wijze waarop individuen daarmee leren omgaan door hun opvoeding in de vroege kindertijd. Supervisie en correctie van ongewenst gedrag nemen daarbij een dominante plaats in. Na de vroege kindertijd ligt de mate van zelfcontrole min of meer vast. Iemand met een lage zelfcontrole zal zijn leven lang, meer dan anderen, overgaan tot crimineel en vergelijkbaar gedrag – met kortetermijnbaten en langetermijnkosten – zoals roken, drinken en drugsgebruik.

In de literatuur over georganiseerde misdaad wordt ook vaak de nadruk gelegd op bijzondere kenmerken van daders. Vaak wordt verondersteld dat er iets bijzonders aan de hand moet zijn om bij dit soort – in strafrechtelijke zin – ernstige, criminele activiteiten betrokken te raken, of dat daders over bijzondere eigenschappen moeten beschikken om daarin succesvol te zijn. Zo stelt Bovenkerk (2000) dat ‘*extraversion, controlled impulsiveness, a sense of adventure, megalomania and Narcissistic Personality Disorder*’ bevorderlijk zouden zijn voor een carrière in de georganiseerde misdaad. In feite – zo stelt hij – zouden bepaalde eigenschappen van succesvolle ondernemers ook moeten worden teruggevonden bij succesvolle leidinggevendenden in de georganiseerde misdaad. Morselli e.a. (2006, 36) volgen een vergelijkbare redenering. Zij stellen dat bepaalde gedragscomponenten die zijn gerelateerd aan een lage zelfcontrole juist een voordeel opleveren:

‘(...) the behavioral components inherent in low self-control (impulsive, simple-task oriented, risk seeking, physicality, self-centered, and short-tempered) can all be expressed as key assets (quick-thinking, uncomplicated, risk seeking, action-oriented, individualistic, and unforgiving-ruthless) in many competitive settings.’

Ook hier gaat het dus om persoonlijke eigenschappen van daders. Als eigenschappen van daders in de georganiseerde misdaad inderdaad overeenkomen met die van succesvolle ondernemers, dan zouden we kunnen verwachten dat zij afwijken van de algemene criminele populatie, en dat bijvoorbeeld leidinggevendenden zouden verschillen van uitvoerenden.

Sociale gelegenheidsstructuur en activiteiten in de georganiseerde misdaad

Tegen bovenstaande redeneringen is wel het een en ander in te brengen. In de eerste plaats toont onderzoek naar georganiseerde misdaad aan dat daders in verschillende opzichten niet bijzonder ‘abnormaal’ of onaangepast zijn, ondanks het feit dat zij betrokken zijn bij – in strafrechtelijke zin – ernstige vormen van misdaad (Kleemans, 2008). In de tweede plaats geldt dat niet alle vormen van criminaliteit hetzelfde zijn of kunnen worden gezien als uitingen van een ander achterliggend kenmerk, zoals lage zelfcontrole. Iedere criminaliteitsvorm stelt weer andere eisen, qua logistiek en qua sociale organisatie, en kan worden geanalyseerd vanuit een situationeel perspectief (Sieber & Bögel, 1993; Cornish & Clarke, 2002; Felson, 2006a; 2006b; Kleemans & Van de Bunt, 2008).

Bepaalde vormen van criminaliteit, zoals eenvoudige vermogenscriminaliteit en geweldsdelicten, zijn in principe voor iedereen toegankelijk. Maar bij georganiseerde criminaliteit ligt dit ingewikkelder. Hoewel iedere vorm van georganiseerde criminaliteit weer andere eisen stelt, wijken enkele opvallende gemeenschappelijke kenmerken af van die van commune criminaliteit. Kleemans en De Poot (2008) noemen de volgende drie kenmerken. In de eerste plaats zijn sociale relaties van veel groter belang. Zonder toegang tot leveranciers en afnemers kan men weinig beginnen. Omdat het om grote financiële risico's gaat, is ook vertrouwen zeer belangrijk. Daarom moet gebruik worden gemaakt van bestaande sociale relaties of moet vertrouwen met een onbekende ander worden opgebouwd. Niet iedereen beschikt over deze relaties en het opbouwen van dergelijke relaties kost tijd. In de tweede plaats is het doorgaans transnationale karakter van deze delicten van belang. Niet iedereen heeft transnationale contacten. In de derde plaats zijn de gepleegde delicten in logistiek opzicht aanmerkelijk complexer dan commune criminaliteit. Daardoor zijn over het algemeen ook meer mededaders nodig om het delict succesvol te kunnen uitvoeren, waardoor het zoeken en vinden van geschikte mededaders een belangrijk punt is. Ook contacten met de legale wereld zijn van belang, onder meer in verband met transport, geldhandelingen en afscherming.

Kleemans en De Poot (2007; 2008) introduceerden het theoretische begrip 'sociale gelegenheidsstructuur' – sociale relaties die toegang bieden tot winstgevend criminele mogelijkheden – om een verklaring te bieden voor het verschijnsel late starters, en voor de overstap die mensen ook later in het leven maken vanuit legale beroepen naar vormen van georganiseerde criminaliteit.

Dit is ook interessant omdat recentelijk de gelegenheidsstructuur waarin daders werken steeds meer aandacht krijgt in theorieën in de ontwikkelings- en levensloopcriminologie. Een belangrijk debat concentreert zich bijvoorbeeld op de vraag in hoeverre mensen kunnen veranderen (Laub, 2006) en of stoppen met crimineel gedrag kan worden verklaard uit – deels 'externe' – levensgebeurtenissen, zoals het krijgen van een (vaste) baan, het ontwikkelen van een (vaste) relatie of het krijgen van kinderen, en het maken van bewuste keuzes ('agency'), die afhankelijk zijn van de situatie waarin men zich bevindt ('situated choice') (Laub & Sampson, 2003).

Voor dit artikel is de meest relevante vraag of er een relatie bestaat tussen trajecten in de (georganiseerde) criminaliteit en het soort criminele activiteiten waarbij daders zijn betrokken. Zo zou een late start bijvoorbeeld kunnen worden verklaard uit de mogelijkheden die voortvloeien uit legale activiteiten en legale beroepen (Kleemans & Van de Bunt, 2008). Fraude is hiervan het meest in het oog springende voorbeeld. Daarentegen zou drugssmokkel – met illegale aanbieders en illegale afnemers – kunnen worden beschouwd als het andere uiteinde van het continuüm wat betreft verbindingen met legale activiteiten en de legale wereld. Al leert empirisch onderzoek wel dat de logistieke complexiteit van bepaalde vormen van drugs-smokkel en de noodzakelijke verbindingen met de legale wereld niet moeten worden onderschat (zie bijv.: Kleemans & Van de Bunt, 2007). Andere criminele activiteiten, zoals mensensmokkel, wapenhandel, witwassen, zou men kunnen beschouwen als een gemengde categorie, die een tussenpositie inneemt qua verbindingen met legale activiteiten en de legale wereld.

Theoretische verwachtingen

Verschillende theoretische noties – zowel uit de ontwikkelings- en levensloopcriminologie als uit het onderzoek naar georganiseerde criminaliteit – leiden dus tot verschillende, deels tegengestelde verwachtingen omtrent criminele carrières in de georganiseerde criminaliteit. Geredeneerd vanuit theorieën over persoonlijkheidsfactoren kan bijvoorbeeld worden verwacht dat een vroege start prominenter aanwezig zal zijn bij meer ernstige vormen van misdaad, zoals georganiseerde criminaliteit, en dat dit nog sterker het geval zal zijn bij ‘leidinggevendenden’ dan bij ‘uitvoerenden’. Vanuit een ander theoretisch perspectief kan echter worden gesteld dat een vooraanstaande positie in de georganiseerde misdaad toch enige opleiding, vaardigheden of legale mogelijkheden vereist, terwijl de ‘losers’ – met weinig zelfcontrole – hooguit als ‘uitvoerenden’ onderaan de ladder terechtkomen.

Ook zou men tegengestelde theoretische verwachtingen kunnen afleiden ten aanzien van verschillende soorten criminele activiteiten. Zo zal een overstap op latere leeftijd vanuit legale activiteiten bij fraude meer voor de hand liggen dan bij drugsdelicten en ligt bij drugsdelicten misschien een vroege start meer voor de hand. Maar op theoretische en empirische gronden is hierover op voorhand nog weinig te zeggen. Uit recent onderzoek is immers gebleken dat een start in de georganiseerde misdaad verklaard kan worden uit een diversiteit aan mechanismen: sociale relaties, werkrelaties, hobby's en nevenactiviteiten, en levensloopebeurtenissen (Kleemans & De Poot, 2007; 2008). Ook is empirisch onderzoek naar criminele carrières van dit soort daders schaars en is systematische analyse van justitiële trajecten afwezig. Daarom zullen we deze trajecten in de rest van dit artikel empirisch nader onderzoeken, op basis van een grote en unieke dataset, en analyseren we tevens mogelijke relaties met twee factoren waarop verschillende theoretische noties zich richten: de rollen die daders vervullen in criminele groepen, en de aard van de criminele activiteiten waarbij zij zijn betrokken.

Data en operationalisatie

In deze studie gebruiken we gegevens van de *Monitor Georganiseerde Criminaliteit*. Deze bevat 120 opsporingsonderzoeken, waarin 1.623 daders² een rol spelen. Van 1.407 daders konden persoonsgegevens en gegevens over justitiële antecedenten (inclusief afdoeningen) worden teruggevonden in het Justitieel Documentatiesysteem (JDS).³ Dat bepaalde personen niet zijn teruggevonden, kan twee oorzaken hebben. In de eerste plaats kunnen personen geen justitiële registratie op hun naam hebben staan in Nederland, omdat zij in het buitenland zijn berecht voor het misdrijf

2 Wij gebruiken de term dader, maar hanteren geen juridische kwalificaties. Voor sommige daders is in bepaalde zaken sprake van een sepot of een vrijspraak. Dit hoeft echter niet te betekenen dat men een schoon strafblad heeft en evenmin dat men in feitelijke zin niet betrokken is geweest bij de betreffende criminele activiteiten. Aan vrijspraken en sepoten kunnen ook andere overwegingen ten grondslag liggen, zoals overschrijdingen van termijnen, vormfouten, bewuste overwegingen om zaken op een andere manier af te handelen, enzovoort. In de meeste criminele carrière-literatuur die is gebaseerd op officiële registraties, baseert men zich op registraties van politiecontacten of van zaken die door het Openbaar Ministerie bij de rechtbank zijn aangebracht als maat voor criminele activiteit (zie hierover ook Carrington e.a., 2005).

waarvoor zij bij ons in beeld zijn gekomen. Dit staat in verschillende casusbeschrijvingen ook aangegeven. In de tweede plaats kan het niet terugvinden van personen meer 'technische' oorzaken hebben: daders zijn niet of niet goed geregistreerd in het JDS of zijn door verschillen in registratie van voornamen, achternamen enzovoort niet goed te koppelen aan de aangeleverde basisgegevens.

Van de overgebleven 1.407 daders zijn niet alleen de 'uitgangszaken' – de georganiseerde misdaadzaken waarvoor zij bij ons in beeld zijn gekomen – bekend, maar ook alle gepleegde delicten waarmee zij voor en na de uitgangszaak met de Nederlandse justitie in aanraking kwamen. Zoals in al het onderzoek waarin gebruik wordt gemaakt van officiële justitiecontacten, worden alleen de delicten meegenomen, waarvoor daders tegen de lamp zijn gelopen. Het is daarom feitelijk beter om te spreken over 'justitiële carrières' dan over 'criminele carrières', hoewel in de literatuur veelal de term 'criminele carrières' wordt gehanteerd (zie hierover Carrington e.a., 2005).

Justitiële voorgeschiedenissen van in Nederland opgegroeide daders

Wij hebben vooral belangstelling voor de manier waarop daders in de georganiseerde criminaliteit terecht zijn gekomen. Daarom analyseren wij de justitiële voorgeschiedenis. Dit betekent dat we alleen de delicten meenemen die vóór de uitgangszaak plaatsvonden. Omdat we kijken naar de carrières, is het belangrijk om redelijk zeker te zijn van de volledigheid van de gegevens. Wij baseren ons in dit onderzoek op justitiële gegevens die in Nederland zijn geregistreerd. Een deel van de daders is echter pas op latere leeftijd in Nederland komen wonen of heeft hier nooit gewoond. Daarom beperken wij onze analyses tot die 854 daders (784 mannen en 70 vrouwen) van wie met voldoende zekerheid vaststaat dat zij ten minste vanaf hun twaalfde levensjaar in Nederland woonachtig zijn geweest.

De daders kwamen vóór de uitgangszaak gemiddeld 7,4 keer in aanraking met justitie.⁴ Voor 159 daders (19 procent) was de uitgangszaak het eerste justitiecontact. Voor de uitgangszaak hadden 127 daders meer dan 15 justitiecontacten, terwijl één dader voor zijn uitgangsdelict zelfs 81 keer in aanraking kwam met justitie. De daders zijn gemiddeld 25,9 jaar oud ten tijde van het eerste justitiecontact en 38,3 jaar als zij in verband met de uitgangszaak met justitie in aanraking komen. Bijna 70 procent van de daders is tussen de 30 en 50 jaar oud ten tijde van hun betrokkenheid bij het criminele samenwerkingsverband, slechts 6 procent is op dat moment jonger dan 25 jaar.

Rollen en criminele activiteiten

De daders vervulden verschillende rollen binnen de criminele groepen (tabel 1). In de 120 zaken kunnen drie rollen worden onderscheiden. In de meeste groepen hadden één of meerdere daders een duidelijk leidende rol: zij stuurden de organisatie

3 Het JDS bevat informatie over alle daders en de delicten waarvoor zij zijn vervolgd. Voor meer informatie over JDS en de geanonimiseerde onderzoekskopie van dit gegevensbestand wordt verwezen naar Wartna e.a (2008).

4 Dit zijn justitiecontacten die uit meerdere feiten kunnen bestaan. Gevoegde zaken zijn wel als aparte contacten geregistreerd.

Tabel 1: Kenmerken van de daders in de georganiseerde misdaad (N=854)

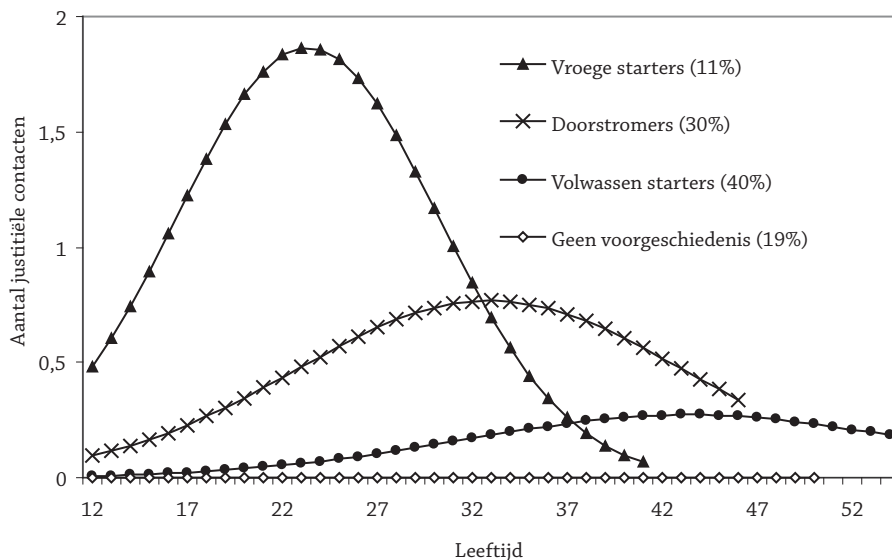
Rol		Type uitgangszaak	
Leidinggeven	11%	Drugs	67%
Regelen	23%	Fraude	8%
Uitvoeren	55%	Overig	25%
Overig	11%		

aan (11 procent). Daarnaast waren er daders die fungeerden als regelaar of coördinator: zij hielden zich bezig met het plannen van activiteiten en hadden de tactische leiding over bepaalde (deel)activiteiten (23 procent). Het merendeel van de daders (55 procent) had een meer uitvoerende rol.⁵ Van 11 procent van de daders kon de rol niet worden ondergebracht in één van deze categorieën of was deze onbekend. De daders hielden zich bezig met verschillende soorten criminele activiteiten. De meeste daders (67 procent) waren betrokken bij drugszaken (productie en/of smokkel). Acht procent van de daders was betrokken bij fraude en 25 procent van de daders hield zich bezig met meerdere delicten tegelijk en/of andere soorten criminele activiteiten (mensenhandel, mensensmokkel, handel in gestolen auto's, illegale wapens).

Methoden en resultaten

Om de ontwikkeling van justitiële contacten vóór de uitgangszaak in kaart te brengen, is het semi-parametrische groepsmodel van Nagin gebruikt (Nagin & Land, 1993; Nagin, 2005; Jones & Nagin, 2007). Dit model onderscheidt de daders in groepen met soortgelijke criminele carrières, gemeten aan de hand van het aantal justitiële contacten per levensjaar. De 159 daders zonder justitiële contacten vóór de uitgangszaak vormen een aparte groep en worden niet meegenomen in de analyses, omdat ze geen justitiële voorgeschiedenis hebben. We hebben verschillende modellen getest: analyses met twee, drie, vier, vijf en zes trajectgroepen, zowel met lineaire, kwadratische als derdemachtsfuncties van leeftijd.⁶ Op basis van de door Nagin (2005) genoemde criteria, zoals de BIC-scores (een maat voor de fit), gemiddelde groepschansen (een maat die de kans aangeeft dat daders, die in een trajectgroep worden ingedeeld, het traject van die groep volgen) en interpretatie van de

- 5 Er zijn natuurlijk ook leidinggevendenden die tevens concrete handelingen uitvoeren, zoals de mensensmokkelaar die zelf klanten ophaalt op de luchthaven. Bij het coderen is daarom gebruikgemaakt van hiërarchische categorieën (leidinggeven, regelen, uitvoeren): personen die leiding geven en ook uitvoerende taken verrichten, zijn dus gecodeerd als leidinggevendenden.
- 6 Wij hebben gecorrigeerd met een 'exposure'-variabele voor momenten waarop daders geen mogelijkheid hebben om delicten te plegen, omdat zij in de gevangenis verblijven. Het is in dit onderzoek niet nodig om te corrigeren voor het overlijden van daders, omdat slechts de justitiële contacten tot aan de uitgangszaak worden bekeken. Alle daders waren in ieder geval nog in leven ten tijde van hun uitgangszaak.

Figuur 1: Trajecten van justitiële voorgeschiedenissen**Tabel 2:** Kenmerken van de trajectgroepen

	Vroege starters	Doorstromers	Volwassen starters	Geen voorgeschiedenis	Totaal
Aantal daders	93,0	260,0	342,0	159,0	854,0
Percentage van totaal	10,9	30,4	40,0	18,6	100,0
Gemiddeld aantal justitiële contacten	25,4	10,4	3,5	0,0	7,4
Gemiddelde leeftijd t.t.v. eerste delict	15,0	18,8	29,1	36,8	25,9
Gemiddelde leeftijd t.t.v. uitgangzaak	33,0	35,7	42,3	36,8	38,3

trajecten, hebben wij gekozen voor een kwadratisch model met drie groepen. De daders worden ingedeeld in de trajectgroep waarbij ze de hoogste groepschansen hebben. De gemiddelde groepschansen van de drie trajecten zijn 0,91, 0,94 en 0,95.

Trajecten

Figuur 1 geeft de ontwikkeling in de tijd weer van justitiecontacten van de groep daders zonder voorgeschiedenis (19 procent) en van de drie groepen die zijn onderscheiden in de analyses. Tabel 2 geeft de eigenschappen van de vier trajectgroepen. De kleinste trajectgroep, de *vroege starters*, bestaat uit elf procent van de totale groep en wordt gekenmerkt door een grote piek in de adolescentiefase en een snelle

afname in criminaliteit na die tijd. In het meeste onderzoek naar criminele carrières bij communecriminaliteit wordt een dergelijke groep ook gevonden, alleen zijn die groepen met een dergelijke hoge piek (gemiddeld twee delicten per jaar) vaak veel kleiner. Jones en Nagin (2007) bijvoorbeeld vinden een traject met een piek van twee delicten per jaar op ongeveer 18-jarige leeftijd. Deze groep beslaat 5,9 procent van de totale steekproef. Blokland e.a. (2005) vinden een actieve groep van 1,6 procent die op het hoogtepunt jaarlijks ongeveer drie keer in aanraking komt met justitie. De vroege starters die later in de georganiseerde misdaad komen zijn het 'actiefst' op 23-jarige leeftijd en hebben in dat jaar gemiddeld bijna twee justitiecontacten. Met een gemiddelde van 25 justitiële contacten voor de uitgangszaak zijn ze veruit het meest ervaren. Zij beginnen dan ook al jong: gemiddeld zijn deze vroege starters 15 jaar ten tijde van hun eerste justitiecontact. Ook zijn zij gemiddeld jonger dan daders uit de andere trajectgroepen ten tijde van de uitgangszaak (33 jaar).

De tweede trajectgroep, de *doorstromers*, betreft ongeveer een derde van het totale aantal daders (30 procent). Zij beginnen – net als de vroege starters – vrij vroeg, maar bereiken hun piek pas op 33-jarige leeftijd. Zij hebben in dat jaar gemiddeld 0,8 justitiecontacten. Daarna neemt het aantal justitiële contacten per jaar gestaag, maar langzaam, af. Op 47-jarige leeftijd heeft nog één op de vier doorstromers een justitiecontact. De doorstromers zijn gemiddeld bijna 36 jaar ten tijde van de uitgangszaak en komen voor die tijd gemiddeld tien keer in aanraking met justitie.

De derde trajectgroep, de *volwassen starters*, is de meest interessante groep. Niet alleen volgen deze daders een unieke criminele carrière, zij vormen ook nog eens de grootste groep daders (40 procent). De leeftijd ten tijde van het eerste justitiële contact is in deze groep gemiddeld 29 jaar. De volwassen starters komen gemiddeld drie tot vier keer in aanraking met justitie voordat zij op gemiddeld 42-jarige leeftijd betrokken raken bij de uitgangszaak. De term late of volwassen starters wordt vaker toegekend aan dadergroepen. Toch betreft het in veel gevallen groepen daders die weliswaar volgens bestaande theorieën relatief laat crimineel gedrag beginnen te vertonen, maar vaak nog geen achttien zijn (Alltucker e.a., 2006; Chung e.a., 2002; Van der Geest e.a., 2007; Simons e.a., 1994). Ook zijn deze (traject)groepen meestal erg klein (minder dan 10 procent van de totale geanalyseerde groep). Inhoudelijk verschilt de groep volwassen starters die we in ons onderzoek vinden dus van de meeste groepen die dezelfde naam krijgen toebedeeld.

De laatste groep, die van tevoren is vastgesteld en niet is meegenomen in de trajectanalyse, is de groep *daders zonder voorgeschiedenis*. Voor hen is de uitgangszaak het eerste delict waarvoor zij in aanraking komen met justitie. Deze daders zijn gemiddeld 37 jaar als zij betrokken raken bij de uitgangszaak. Samen met de groep volwassen starters vormen zij een groep van bijna 60 procent, waarvan de criminele carrière zich vrijwel uitsluitend afspeelt op volwassen leeftijd (4 procent is jonger dan 18 jaar ten tijde van het eerste delict). Bijna 70 procent komt pas na het 25e levensjaar voor het eerst in contact met justitie. Deze substantiële groep met een late start in de criminaliteit biedt empirische ondersteuning voor alternatieve theorieën die bijvoorbeeld de nadruk leggen op de 'sociale gelegenheidsstructuur', die vaak juist in latere levensfasen toegang biedt tot winstgevende criminele activiteiten.

Rollen, criminele activiteiten en trajecten

De volgende vraag is in hoeverre een gevolgd traject samenhangt met de rol die men op een later moment in een crimineel samenwerkingsverband vervult. Zijn leidinggevendenden bijvoorbeeld vroeg begonnen en vinden we onder uitvoerenden relatief veel volwassen starters? Of is juist het omgekeerde het geval? Tabel 3 laat zien dat er geen grote verschillen zijn tussen de rollen van daders uit de vier trajectgroepen. In alle trajectgroepen zijn daders met verschillende rollen vertegenwoordigd. Daders met een leidinggevende rol zijn bijvoorbeeld niet significant anders verdeeld over de verschillende trajectgroepen dan regelaars. Alleen daders met een uitvoerende rol wijken af in de verdeling over de trajectgroepen: de voorgeschiedenissen zijn bij uitvoerenden significant anders verdeeld dan bij leidinggevendenden en regelaars. Zo laat tabel 3 zien dat uitvoerenden relatief zelden behoren tot de vroege starters (8 procent) en vaker dan personen met andere rollen geen voorgeschiedenis hebben (23 procent). Voor uitvoerenden is de uitgangzaak dus vaker hun eerste justitiële contact. Hoewel deze daders qua verdeling over de trajectgroepen afwijken van daders die andere rollen vervullen, zijn daders met verschillende rollen toch vrij gelijk verdeeld over de trajectgroepen. De rol die een dader vervult binnen een criminele groep, hangt dus niet sterk samen met de justitiële voorgeschiedenis.

Een andere vraag is of de aard van de criminele activiteiten waarbij daders zijn betrokken, is gerelateerd aan het criminele carrièrepatroon dat zij volgen. Zien we bij fraude relatief meer 'volwassen starters' en mensen zonder voorgeschiedenis terug, terwijl we bij drugs relatief meer 'vroege starters' aantreffen? Of is misschien juist het omgekeerde het geval, of zijn er geen noemenswaardige verschillen? Ook hier vallen vooral de overeenkomsten op: daders die zich op verschillende criminele activiteiten toeleggen, zijn niet significant anders verdeeld over de trajectgroepen. Bij zowel drugs, fraude als overige delicten zien we iedere keer een substantiële groep volwassen starters, een groep zonder voorgeschiedenis, een groep doorstromers en een kleine groep vroege starters (tabel 3).

Mogelijkerwijs zijn er binnen de afzonderlijke typen uitgangszaken echter wél duidelijke verschillen in criminele carrières tussen de daders die verschillende rollen vervullen. Daarom kijken we tot slot gedetailleerder naar de verschillende soorten uitgangsdelicten en maken we binnen deze delicttypen onderscheid tussen de verschillende rollen (tabel 4). De verschillende typen uitgangszaken vragen om verschillende kwaliteiten en activiteiten van de daders. De centrale conclusies over de verschillende trajecten blijken ook bij deze analyse robuust. Alleen binnen drugsgroepen zijn uitvoerenden significant anders over de trajectgroepen verdeeld dan de leidinggevendenden en de regelaars. Daders met verschillende rollen die actief zijn in de fraude of zich met overige criminele activiteiten bezighouden, zijn niet anders over de trajectgroepen verdeeld.

Conclusie en discussie

De belangrijkste bevinding van dit onderzoek betreft onmiskenbaar de substantiële groep volwassen starters in de georganiseerde misdaad (40 procent). Samen met de groep die geen voorgeschiedenis heeft (19 procent) – voor het overgrote deel ook

Tabel 3: Verdeling van daders met verschillende kenmerken over de trajectgroepen

	N	Vroege starters	Doorstromers	Volwassen starters	Geen voor-geschiedenis	Totaal
Rol						
Leidinggeven	96	17%	34%	36%	13%	100%
Regelen	199	13%	31%	42%	14%	100%
Uitvoeren	468	8%	29%	40%	23%	100%
Overig	91	14%	32%	40%	14%	100%
<i>Totaal</i>	854	11%	30%	40%	19%	100%
Uitgangs-zaak						
Drugs	574	12%	32%	40%	16%	100%
Fraude	65	6%	20%	52%	22%	100%
Overig	215	10%	29%	37%	24%	100%
<i>Totaal</i>	854	11%	30%	40%	19%	100%

Met χ^2 -toetsen is nagegaan of daders met andere rollen significant verschillend over de trajectgroepen zijn verdeeld. Significante verschillen zijn gevonden tussen leidinggevend en uitvoerenden ($p = 0.01$) en regelaars en uitvoerenden ($p = 0.03$).

‘volwassen starters’ – komen we op een groep van bijna 60 procent waarbij de criminele carrière zich vrijwel uitsluitend op volwassen leeftijd afspeelt. Ook blijken de resultaten opmerkelijk robuust te zijn, wanneer specifiek wordt gekeken naar verschillende criminele activiteiten en naar daders met verschillende rollen in criminele groepen.

Deze bevindingen zijn in tegenspraak met de klassieke leeftijds-criminaliteitscurve en met ideeën over het verloop van criminele carrières, die veronderstellen dat een late start in de misdaad uitzonderlijk zou zijn en dat daders, zeker van ernstige vormen van criminaliteit, in de regel vroege starters zouden zijn. Onze bevindingen sluiten meer aan bij studies naar oudere daderpopulaties, waarin volwassen starters wel prominent naar voren komen. Zo vonden Blumstein e.a. (1986), Eggleston en Laub (2002), Gomez-Smith en Piquero (2005) en Wolfgang e.a. (1987) ook aanzienlijke groepen volwassen starters in hun daderpopulaties. Net als deze onderzoeken weerleggen onze bevindingen het idee dat een late start in de misdaad een zeldzaam fenomeen is, waar geen serieus onderzoek naar zou hoeven te worden verricht, zoals gesteld door Gottfredson en Hirschi (1990) en Moffitt e.a. (2001). Wij hebben onze analyses uitgevoerd op een grote hoeveelheid daders die betrokken waren bij 120 opsporingsonderzoeken uit de *Monitor Georganiseerde Criminaliteit*. Daarin is sprake van een *strategische* selectie van zaken, en niet van een ‘random’ steekproef. Een dergelijke random steekproef is bij georganiseerde criminaliteit niet mogelijk, omdat georganiseerde criminaliteit pas aan het licht komt door gericht opsporingsonderzoek door politie en justitie. Het basismateriaal, bestaande uit de

Tabel 4: *Kenmerken van de typen delicten uitgesplitst voor de verschillende rollen*

Type uitgangszak	Rol	N	Vroege starters	Doorstromers	Volwassen starters	Geen voor-geschiedenis	Totaal
Drugs	Leiding-geven	56	14%	41%	38%	7%	100%
	Regelen	139	17%	35%	35%	14%	100%
	Uitvoeren	315	9%	30%	42%	20%	100%
	Overig	64	14%	30%	45%	11%	100%
	Totaal	574	12%	32%	40%	16%	100%
Fraude	Leiding-geven	7	14%	0%	43%	43%	100%
	Regelen	20	0%	20%	65%	15%	100%
	Uitvoeren	34	6%	24%	50%	21%	100%
	Overig	4	25%	25%	25%	25%	100%
	Totaal	65	6%	20%	52%	22%	100%
Overig	Leiding-geven	33	21%	30%	33%	15%	100%
	Regelen	40	5%	25%	55%	15%	100%
	Uitvoeren	119	8%	29%	34%	30%	100%
	Overig	23	13%	39%	26%	22%	100%
	Totaal	215	10%	29%	37%	24%	100%

Met χ^2 -toetsen is voor elk type uitgangszak nagegaan of daders met andere rollen significant verschillend over de trajectgroepen zijn verdeeld. Binnen de drugszaken zijn leidinggevend en uitvoerend ($p = 0.04$) en regelaars en uitvoerend en ($p = 0.02$) significant verschillend over de trajectgroepen verdeeld. Bij fraude en overige typen uitgangszaken zijn geen significante verschillen gevonden.

resultaten van opsporingsonderzoeken, wordt dus in hoge mate bepaald door de prioriteiten van politie en justitie. Daardoor is het onmogelijk om generaliserende uitspraken te doen. Gekozen is voor een strategische selectie van zaken, waarbij onder meer het incorporeren van de heterogeniteit van het verschijnsel – in termen van soorten criminele activiteiten – centraal staat (zie voor meer informatie Van de Bunt & Kleemans, 2007, 27-47). De uitspraken in dit artikel worden dus gedaan binnen de context van de door ons geanalyseerde zaken.⁷ De sterke punten van de

7 Dit punt geldt overigens ook voor onderzoek naar commune criminaliteit op basis van politie- en justitiegegevens en voor longitudinaal onderzoek, dat waarschijnlijk nooit de populatie bereikt die bij ons onderzoek centraal staat. Hierbij spelen vragen van efficiëntie in het bereiken van bepaalde onderzoekspopulaties, 'sample attrition' en selectieve uitval: wie vullen er, als ze al kunnen worden teruggevonden, op latere leeftijd nog vragenlijsten in (en/of geven interviews) en zijn eerlijk over de delicten die centraal staan bij georganiseerde criminaliteit?

door ons gebruikte dataset zijn de omvang en de heterogeniteit. Van deze heterogeniteit is ook gebruikgemaakt bij de analyses. De resultaten zijn niet alleen robuust ten aanzien van verschillende soorten criminele activiteiten, maar ook wanneer onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende rollen in criminele groepen.

Compleetheid van de data en verschillen in pakkans

Ondanks deze robuuste resultaten is een voor de hand liggende vraag of het specifieke karakter van georganiseerde criminaliteit geen problemen oplevert met betrekking tot de volledigheid van de data. Door het transnationale karakter van georganiseerde criminaliteit is een deel van de daders immers buiten Nederland woonachtig of pas op latere leeftijd in Nederland komen wonen. Daarom hebben wij de analyses beperkt tot de daders die ten minste vanaf hun twaalfde levensjaar in Nederland woonachtig zijn. Een volgende vraag is of wij voor deze daders bekend zijn met alle door hen gepleegde delicten. Wij pretenderen geenszins dat de justitiële geschiedenissen een compleet beeld geven van de criminele carrières van deze daders. De pakkans is immers geen honderd procent en ook voor deze daders geldt dat ze in het buitenland kunnen zijn berecht. Maar om een goed beeld te krijgen van het belang van onze resultaten, moeten wij ons concentreren op de kern van de discussie over vroege starters. Deze draait immers vooral om vermogens- en geweldsdelicten in de adolescentiefase. Dat betekent dat de relevante vraag niet zozeer is of de justitiële geschiedenissen alle gepleegde delicten bevatten, maar of er voor onze populatie daders systematische verschillen in pakkans zijn voor vermogens- en geweldsdelicten in de adolescentiefase, in vergelijking met andere daders. Een verschillende pakkans zou namelijk een verklaring kunnen bieden voor onze bevindingen.

Een eerste argument daarvoor zou kunnen zijn dat deze daders al in hun vroege jeugd veel 'slimmer' zouden zijn dan andere daders, waardoor hun pakkans lager zou zijn. Ons lijkt dit niet erg aannemelijk als men deze discussie concentreert op vermogens- en geweldsdelicten. Een aanvullend argument is dat wij onderzoek hebben gedaan naar verschillende trajectgroepen, verschillende rollen en verschillende typen uitgangszaken. Daarbij springen vooral de robuuste resultaten in het oog. Ook als men systematische verschillen in pakkans zou willen veronderstellen tussen bijvoorbeeld 'slimme' leiders en 'domme' uitvoerenden of tussen 'slimme' fraudeurs en 'domme' drugsjongens, dan laten de analyses meer overeenkomsten dan verschillen zien.

Een tweede argument zou kunnen zijn dat deze daders zich al in hun vroege jeugd bezig zouden houden met vormen van georganiseerde criminaliteit, met een veel lagere pakkans dan commune vermogens- en geweldsdelicten. Dit is natuurlijk niet uit te sluiten, maar het blijkt niet uit de levensgeschiedenissen van deze daders, voor zover dat uit de geanalyseerde dossiers kan worden afgeleid. Onderzoek van Kleemans en De Poot (2007) laat zien dat daders die op volwassen leeftijd in de georganiseerde criminaliteit belanden, andere carrièrepaden lijken te volgen dan vroege starters, voor wie het verhaal van 'een leven in de misdaad' wél lijkt op te gaan. Zij raken betrokken via sociale relaties, werkrelaties, hobby's en nevenactiviteiten, en levensloope gebeurtenissen.

Vooralsnog lijken onze bevindingen dus niet door een lage pakkans in de jeugd te kunnen worden verklaard. Wij verklaren onze opmerkelijke bevindingen vooral uit het feit dat het meeste onderzoek zich tot nu toe heeft gericht op vroegere leeftijdscfasen en commune criminaliteit, en dat georganiseerde criminaliteit op wezenlijke punten afwijkt van commune criminaliteit. Wij doelen hierbij vooral op de belangrijke rol van sociale relaties, het transnationale karakter, en de logistieke complexiteit (Kleemans & De Poot, 2008). Daardoor zijn deze vormen van criminaliteit niet voor iedereen in gelijke mate toegankelijk, en niet in alle levensfasen. Ook is er in latere levensfasen wél toegang voor mensen die qua persoonlijke kenmerken – die zo centraal staan in het onderzoek uit de ontwikkelingscriminologie – niet per definitie sterk hoeven af te wijken van de algemene bevolking. Posities in sociale netwerken, het uitoefenen van bepaalde beroepen en toegang tot de legale wereld spelen immers ook een rol. Een late start in de misdaad en het doorstromen van bepaalde groepen daders zijn vanuit dit perspectief dan ook minder opmerkelijk dan vanuit theorieën die persoonlijke eigenschappen – en in veel gevallen tekortkomingen – centraal stellen.

Implicaties

Het fenomeen volwassen starters komt ons inziens zodanig prominent uit onze analyses naar voren, dat dit serieuze theoretische en empirische aandacht verdient. Deze aandacht zou zich moeten richten op andere instroommechanismen, gerelateerd aan sociale relaties, werkrelaties, hobby's en nevenactiviteiten, aan levensloopgebeurtenissen en aan andere doorstroommechanismen (zie Kleemans & De Poot, 2008). Bepaalde vormen van criminaliteit, zoals georganiseerde criminaliteit, zijn immers niet voor iedereen – en niet in alle levensfasen – in gelijke mate toegankelijk.

De onderzoeksresultaten hebben ook consequenties voor de discussie over het vroegtijdig signaleren van crimineel gedrag. Vroegtijdig signaleren is populair geworden, omdat uit onderzoek is gebleken dat daders met een lange criminele loopbaan vaak al op jonge leeftijd problematisch gedrag vertonen, inclusief het plegen van delicten. Vroegtijdig signaleren en ingrijpen kan volgens voorstanders van deze benadering veel ellende in de toekomst voorkomen (o.a. Farrington & Welsh, 2006). Uit ons onderzoek blijkt dat deze discussie bij georganiseerde misdaad anders moet worden gevoerd (zie ook Kleemans & De Poot, 2007, 31-33). Een deel van de daders is inderdaad vroeg begonnen, maar tegelijkertijd leert het onderzoek dat het bij georganiseerde misdaad vaak gaat om criminele activiteiten die pas in latere levensfasen tot ontwikkeling komen. Bovendien geldt voor een substantieel deel van de daders dat zij pas op latere leeftijd voor het eerst met de Nederlandse justitie in aanraking komen. Inzichten in de criminele carrières van deze daders en in de processen die hierbij een rol spelen, kunnen worden gebruikt om succesvolle carrières in de georganiseerde misdaad tegen te gaan. Onze bevindingen laten zien dat politie en justitie hun preventieve activiteiten in dat geval niet alleen moeten richten op het vroegtijdig signaleren van jeugdige risicogroepen, maar ook op het signaleren van doorstromers en zij-instromers, en op het verwerven van meer inzicht in de mechanismen die hierbij een rol spelen.

Vere van Koppen, Christianne de Poot, Edward Kleemans en Paul Nieuwebeerta

Literatuur

- Alltucker, K.W., Bullis, M., Close, D. & Yovanoff, P. (2006). Different pathways to juvenile delinquency: Characteristics of early and late starters in a sample of previously incarcerated youth. *Journal of Child and Family Studies*, 15(4), 479-492.
- Blokland, A.A.J., Nagin, D. & Nieuwebeerta, P. (2005). Life span offending trajectories of a Dutch conviction cohort. *Criminology*, 43(4), 919-954.
- Blokland, A. & Nieuwebeerta, P. (2006). *Developmental and life course studies in delinquency and crime. A review of contemporary Dutch research*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Blumstein, A., Cohen, J., Roth, J.A. & Visher, C.A. (eds.) (1986). *Criminal careers and "career criminals"*. Washington, DC: National Academy Press.
- Bovenkerk, F. (2000). "Wanted: Mafia boss" – Essay on the personology of organized crime. *Crime, Law and Social Change*, 33(3), 225-242.
- Bunt, H.G. van de & Kleemans, E.R. (2007), m.m.v. Poot, C.J. de, Bokhorst, R.J., Huikeshoven, M., Kouwenberg, R.F., Nassou, M. van & Staring, R. *Georganiseerde criminaliteit in Nederland. Derde rapportage op basis van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit*. Den Haag: WODC.
- Carrington, P.J., Matarazzo, A. & DeSouza, P. (2005) *Court careers of a Canadian birth cohort*. Crime and Justice Research Paper Series, no. 6. Ottawa: Canadian Centre for Justice Statistics.
- Chung, I.J., Hill, K.G., Hawkins, J.D., Gilchrist, L.D. & Nagin, D.S. (2002). Childhood predictors of offense trajectories. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39, 60-90.
- Cornish, D.B. & Clarke, R.V. (2002). Analyzing organized crimes. In: A. Piquero & S.G. Tibbetts (eds.). *Rational choice and criminal behavior: Recent research and future challenges*. New York: Garland, 41-62.
- Donker, A., Kleemans, E., Laan, P. van der & Nieuwebeerta, P. (2004). Ontwikkelings- en levensloopcriminologie. *Themanummer Tijdschrift voor Criminologie*, 46(4).
- Dorn, N., Levi, M. & King, L. (2005). *Literature review on upper level drug trafficking*. Home Office Online Report 22/05. London: Home Office.
- Eggleston, E.P. & Laub, J.H. (2002). The onset of adult offending: A neglected dimension of the criminal career. *Journal of Criminal Justice*, 30, 603-622.
- Farrington, D.P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues – the 2002 Sutherland award address. *Criminology*, 41(2), 221-255.
- Farrington, D.P. (ed.) (2005). *Integrated developmental and life-course theories of offending. Advances in criminological theory* 14. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Farrington, D.P. & Welsh, B.C. (2006). *Saving children from a life of crime: Early risk factors and effective interventions*. Oxford: Oxford University Press.
- Felson, M. (2006a). *Crime and nature*. Thousand Oaks: Sage.
- Felson, M. (2006b). *The Ecosystem for Organized Crime*. HEUNI Paper No. 26. Helsinki: HEUNI.
- Fijnaut, C., Bovenkerk, F., Bruinsma, G. & Bunt, H. van de (1996). *Parlementaire Enquête-commissie Opsporingsmethoden (PEO), Inzake opsporing. Enquête opsporingsmethoden. Bijlage VII. Eindrapport onderzoeksgroep Fijnaut*, Den Haag, Sdu Uitgevers, 22-29.
- Geest, V. van der, Bijleveld, C. & Blokland, A. (2007). Ontwikkelingspaden van delinquent gedrag bij hoog-risicjongeren. *Tijdschrift voor Criminologie*, 49(4), 351-369.
- Gomez-Smith, Z. & Piquero, A.R. (2005). An examination of adult onset offending. *Journal of Criminal Justice*, 33, 515-525.
- Gottfredson, M.R. & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.

- Jones, B.L. & Nagin, D.S. (2007). Advances in group-based trajectory modeling and a SAS procedure for estimating them. *Sociological Methods Research*, 35, 542-571.
- Kleemans, E.R. (2008). Introduction to Special Issue: Organized Crime, Terrorism and European Criminology. *European Journal of Criminology*, 5(1), 5-12.
- Kleemans, E.R. & Bunt, H.G. van de (2008). Organised crime, occupations and opportunity. *Global Crime*, 9(3), 185-197.
- Kleemans, E.R. & Poot, C.J. de (2007). *Criminele carrières in de georganiseerde misdaad*. Cahier 2007-13. Den Haag: WODC.
- Kleemans, E.R. & Poot, C.J. de (2008). Criminal careers in organized crime and social opportunity structure. *European Journal of Criminology*, 5(1), 69-98.
- Laub, J.H. (2006). Edwin Sutherland and the Michael-Adler report: Searching for the soul of criminology seventy years later. *Criminology*, 44(2), 235-258.
- Laub, J.H. & Sampson, R.J. (2003). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- LeBlanc, M. & Loeber, R. (1998). Developmental criminology updated. In: M. Tonry (ed.). *Crime and justice* 23. Chicago: University of Chicago Press, 115-198.
- Liberman, A.M. (ed.) (2008). *The long view of crime: A synthesis of longitudinal research*. New York: Springer.
- Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course persistent anti-social behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.
- Moffitt, T.E. (2003). Life-course-persistent and adolescent-limited antisocial behavior: A 10-year research review and a research agenda. In: B.B. Lahey, T.E. Moffitt & A. Caspi (eds.). *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency*. New York: Guilford Press, 49-75.
- Moffitt, T.E., Caspi, A., Rutter, M. and Silva, P.A. (2001) *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency and violence in the Dunedin Longitudinal Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morselli, C. (2005). *Contacts, opportunities, and criminal enterprise*. Toronto: University of Toronto Press.
- Morselli, C., Tremblay, P. & McCarthy, B. (2006). Mentors and criminal achievement. *Criminology*, 44(1), 17-43.
- Nagin, D.S. (2005). *Group-based modeling of development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nagin, D.S. & Land, K.C. (1993). Age, criminal careers, and population heterogeneity: Specification and estimation of a nonparametric, mixed Poisson model. *Criminology*, 31, 327-362.
- Paoli, L. (2002). The paradoxes of organized crime. *Crime, Law and Social Change*, 37, 51-97.
- Piquero, A.R., Farrington, D.P. & Blumstein, A. (2003). The criminal career paradigm: Background and recent developments. In: M. Tonry (ed.) *Crime and justice. A review of research* 30. Chicago: University of Chicago Press, 137-183.
- Shover, N. & Hochstetler, A. (2006). *Choosing white-collar crime*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sieber, U. & Bögel, M. (1993). *Logistik der organisierten Kriminalität* (Logistics of organized crime). Wiesbaden: Bundeskriminalamt.
- Simons, R.L., Wu, C., Conger, R.D. & Lorenz, F.O. (1994). Two routes to delinquency: Differences between early and late starters in the impact of parenting and deviant peers. *Criminology*, 32(2), 247-276.
- Steffensmeier, D. & Ulmer, J.T. (2005). *Confessions of a dying thief: Understanding criminal careers and criminal enterprise*. New Brunswick, NJ: Transaction Aldine.
- Wartna, B.J.S., Blom, M. & Tollenaar, M. (2008). De WODC-Recidivemonitor. Den Haag: WODC (<http://www.wodc.nl>).

Vere van Koppen, Christianne de Poot, Edward Kleemans en Paul Nieuwebeerta

Weisburd, D. & Waring, E. (2001). *White-collar crime and criminal careers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wolfgang, M.E., Thornberry, T.P., & Figlio, R.M. (1987). *From boy to man, from delinquency to crime*. Chicago: University of Chicago Press.